

Tomasz MASŁYK

Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie

***Virtuous circle* – demokracja i kapitał społeczny w Europie. Analiza empiryczna**

Streszczenie: Artykuł ma na celu zaprezentowanie zależności pomiędzy akceptacją reguł demokratycznych i subiektywną oceną stopnia ich realizacji w poszczególnych krajach europejskich z wielkością kapitału społecznego pozostającego w dyspozycji obywateli tych państw. Dane wykorzystane do przeprowadzenia analizy porównawczej pochodziły z badań Europejskiego Sondażu Społecznego zrealizowanego w roku 2012. Pozwoliły one skonstruować trojaki rodzaj klasyfikacji: 1) poparcia dla demokracji, 2) oceny demokracji, 3) wielkości kapitału społecznego. Subiektywne opinie na temat ustroju demokratycznego oraz szacowana wielkość kapitału społecznego zostały dodatkowo skonfrontowane z obiektywnymi wskaźnikami makro określającymi funkcjonowanie badanych społeczeństw w wymiarze społeczno-politycznym: jakości rządzenia (*Worldwide Governance Index*), stabilności demokracji (*Democracy Index*), konkurencyjności gospodarczej (*Global Competitiveness Index*), rozwoju społecznego (*Human Development Index*) oraz kapitału ludzkiego (*Human Capital Index*).

Słowa kluczowe: demokracja, kapitał społeczny, Europejski Sondaż Społeczny

Rola kapitału społecznego w państwie demokratycznym

Kiedy pod wpływem zmian społeczno-politycznych i gospodarczych, przez wiele regionów świata – od Europy Środkowo-Wschodniej i Południowej poprzez Afrykę i Azję do Ameryki Południowej, przetoczyła się „trzecia fala demokratyzacji” (Huntington, 1995) obserwowane przeobrażenia skłaniały do formułowania deterministycznych w swoim wydźwięku pytań, „kiedy” proces ten obejmie pozostałe, niedemokratyczne kraje, a nie „czy” faktycznie stanie się on uniwersalną wykładnią dla przemian zachodzących w świecie przełomu XX i XXI wieku. Jednakże przekonaniu, że ustrój demokratyczny jest najbardziej sprawiedliwą, choć niedoskonałą formą politycznej organizacji społeczeństw, towarzyszyć zaczęło dostrzeganie wyraźnych symptomów kryzysu, który dotyczył nie tylko kraje „młodych demokracji”, ale również „stabilne demokracje” zachodnie (Linz, Stepan, 1996; Mair, 1997; Pharr, Putnam, 2000; Torcal,

Montero, 2006; Dalton, 2007; Norris, 2011). Wskazywano kilka źródeł słabości systemów demokratycznych, a większość z nich oceniano jako wspólne dla wszystkich ustrojów demokratycznych, bez względu na ich historyczne i polityczne korzenie. Odnotowywano spadek zaufania do reprezentantów politycznych, partii politycznych i rządowych agend, czemu towarzyszyło zmniejszające się zainteresowanie polityką, a co za tym idzie, malejąca skala politycznej (jak również obywatelskiej) partycypacji (Gibson, Nixon, Ward, 2003). Tymczasem bez zaufania do demokracji, jako pewnego ideału, ale również do instytucji demokratycznych, jako jego emanacji oraz bez zaangażowania w procesie demokratycznego decydowania (*self-governance*) demokracja może stać się pozbawioną treści formułą, wykorzystywaną przez dyktatorów i autorytarne reżimy (Dahl, 1971; Davidson, 1992; Mamdani, 1996). Formułę tę, w swoich teoretycznych założeniach i praktycznych implikacjach wypełnia się różnym znaczeniem (Schumpeter, 1995; Dahl, 1995; Sartori, 1998), jednakże dzisiaj szczególnie mocno akcentowana jest przede wszystkim waga świadomego, obywatelskiego uczestnictwa: „miejsce takich pojęć jak «przedstawicielstwo» zajmuje najczęściej «tożsamość», zamiast «zasady większości» występuje idea solidarnego, mobilnego społeczeństwa, a zamiast myślenia w kategoriach konstytucyjnych ograniczeń i równowag – idea powszechnego uczestnictwa oraz bezpośredniego przełożenia zgodnej woli narodu na państwowe czyny” (von Beyme, 2005, s. 223). Przyczyny, formy i konsekwencje tego uczestnictwa można rozpatrywać na różnych poziomach. W ujęciu mikro, rozważa się przede wszystkim wpływ cech społeczno-demograficznych – w pierwszym rzędzie statusu społecznego określanego poziomem zamożności i zazwyczaj pozytywnie z nim skorelowanym wykształceniem (Almond, Verba, 1989; Rosenstone, Hansen, 1993; Mair, 1997; Lipset, 1998). Poziom makro odnosi się do porządku instytucjonalnego – jakości i sposobu działania instytucji politycznych (w tym rządowych), które ustalają formalne reguły dla społecznej partycypacji w jej różnych wymiarach (Duverger, 1954; Linz, Stepan, 1996). Poziom mezo obejmuje jednostki zaangażowane we wspólnotach i tworzące sieci społeczne, które stanowią fundament dla wytwarzania i utrzymania kapitału społecznego (Putnam, 1995; Lin, 2001; Dekker, Uslaner, 2001; Badescu, Uslaner, 2003). W tym znaczeniu kapitał społeczny jest zasobem zakorzenionym w społecznej strukturze, który jest dostępny i/lub mobilizowany dla działań o charakterze celowym (Lin, 1999, s. 35). Odnosi się on do takich cech organizacji społeczeństwa, jak zaufanie, normy i powiązania, które mogą zwiększyć sprawność społeczeństwa

ułatwiając skoordynowane działania” (Putnam, 1995, s. 258), co wpływa pozytywnie na „zdolność aktorów do osiągania korzyści dzięki członkostwu w sieciach społecznych lub innych społecznych strukturach (Portes, 1998, s. 6). Sama obecność w sieci społecznej jest warunkiem koniecznym, acz niewystarczającym dla uruchomienia mechanizmów generowania kapitału społecznego i uzyskiwania dzięki niemu określonych profitów. Istotną rolę w jego wytwarzaniu i pomnażaniu odgrywa kilka czynników (źródeł). Pierwszym z nich są zinternalizowane, podzielane wartości (*value introjection*), normy które skłaniają jednostkę do rezygnacji z czerpania korzyści materialnych na rzecz aprobaty, poważania czy statusu. Jest to możliwe tylko wtedy, kiedy grupa również wyznaje podobne wartości, a więc funkcjonuje w oparciu o więzy solidarności grupowej (*bounded solidarity*). Ponieważ budowanie własnej pozycji społecznej nie jest procesem natychmiastowym, niezbędne jest przekonanie, że własny wkład wniesiony do wspólnoty zwróci się w przyszłości. Musi towarzyszyć mu założenie, że relacja wymiany zostanie oparta na wzajemności (*reciprocity exchange*). Podtrzymywanie grupowej solidarności, kultywowanie podzielanych wartości i wymiana, której nie towarzyszy natychmiastowość, lecz korzyści odraczane w czasie, są niemożliwe bez egzekwowalnej normy zaufania (*enforceable trust*) (Portes, Sensenbrenner, 1993, s. 1326). Zakorzenienie tych wartości w danej wspólnocie wpływa nie tylko na nią samą, ale również na poszczególnych jej członków, a także na szersze społeczności, w ramach których dana wspólnota funkcjonuje. „Podobnie jak silne pole magnetyczne, obywatelskość wydaje się stopniowo, ale nieuchronnie łączyć z warunkami społeczno-ekonomicznymi tak, że [...] nowoczesność społeczno-ekonomiczna okazuje się bardzo ściśle skorelowana ze wspólnotą obywatelską” (Putnam, 1995, s. 233). W tym rozumieniu, wchodząc w „pętlę dodatniego sprzężenia zwrotnego” (*virtuous circle*) kapitał społeczny nie jest determinowany tylko przez strukturę sieci społecznych czy społecznych relacji, ale także przez pewne dyspozycje do działania (takie jak zaufanie, wzajemność czy uczciwość) oraz „jakość” układu instytucjonalnego (rządy prawa, jego przestrzeganie, a także respektowanie wolności obywatelskich) (Woolcock, 2001, s. 12–13). Ów związek poziomu mikro z poziomem mezo i makro w określaniu jakości szerokiego spectrum stosunków społecznych podkreśla Pamela Paxton (1999, s. 95) wskazując, że o kapitale społecznym w jego właściwym sensie można mówić tylko wtedy, kiedy kapitał społeczny wewnątrz pojedynczej grupy (subiektywne więzi między jednostkami), jest pozytywnie skorelowany z kapitałem społecznym na poziomie danej wspólnoty (stosunki

społeczne i stowarzyszeniowe między jednostkami). W tym rozumieniu kapitał społeczny jest mobilizowany i wykorzystywany w trójetapowym procesie. Na pierwszym etapie, w układach społecznych cechujących się wysokim stopniem „stowarzyszeniowości” (*associability*) (aktualne zaangażowanie w nieformalnych sieciach i formalnych stowarzyszeniach takich jak kluby sportowe, stowarzyszenia religijne, NGO, czy ruchy społeczne) formowanie obywatelskich stowarzyszeń nie napotyka większych trudności, w konsekwencji czego stają się one istotną częścią życia publicznego (nazywanego na ogół trzecim sektorem, umiejscowionym pomiędzy państwem a rynkiem). W drugim etapie, nasycenie społeczeństwa dużą liczbą stowarzyszeń zaczyna oddziaływać na to społeczeństwo, jako „fakt społeczny” w znaczeniu durkheimowskim, przyczyniając się do wzrostu poziomu zaufania i społecznej „troski” (*attention*), jako ogólnie rozumianej wrażliwość na sprawy publiczne oraz sprawy członków danej wspólnoty. Na etapie trzecim obecność owych zasobów, jak i możliwość ich rozwijania oraz wzmacniania przez stowarzyszeniową aktywność, kreują wiele pozytywnych skutków dla rozwoju demokracji (wrażliwość, zaufanie, zdolności organizacyjne, postawy egalitarne, tolerancję). Daje to podstawę dla kształtowania się „dobrych rządów” (*good governance*) i impuls dla rozwoju gospodarczego (*economic performance*), które prowadzą do ogólnie rozumianego, społecznego dobrobytu (Offe, Fuchs, 2004, s. 190–206). Wspólnoty w swoim nieformalnym charakterze i sformalizowane stowarzyszenia tworzą „struktury pośredniczące”, które pełnią mediującą rolę pomiędzy społeczeństwem obywatelskim państwem i rynkiem, dając możliwość artykulacji i transformacji indywidualnych opinii członków danego społeczeństwa we wpływ polityczny bądź gospodarczy (Cohen, 1998, s. 37–39). Przy założeniu, że „demokratyzacja demokracji”, jak to ujmował Anthony Giddens (2000, s. 95), zależy od rozwoju silnej obywatelskiej kultury, która opiera się na zaufaniu, wzajemnych zobowiązaniach, jednakowo dla niej ważnych i za nią odpowiedzialnych, łatwo sformułować wniosek, że kryzys demokracji jest przyczyną (lub skutkiem) słabości społeczeństwa obywatelskiego. Owe bolączki, towarzyszące kryzysowi demokracji, są także coraz częściej odnotowywane. Wskazuje się na malejące zaangażowanie w przedsięwzięcia o charakterze stowarzyszeniowym (Putnam, 2008), niszczenie fundamentów społeczności przez elity polityczne i biznes (które *nota bene* paradoksalnie, nawołują członków tych wspólnot do odbudowy więzi społecznych) (Skocpol, 1996), indywidualizację, która odpowiada za erozję podstaw życia społecznego (Beck, Beck-Gernsheim, 2002), rozrost państwa przy jednoczesnym przejmowaniu przez nie funkcji opiekuńczych,

co skutkuje zmniejszaniem się samoświadomości obywatelskiej, ograniczeniem działalności stowarzyszeniowej prowadzących do zanikania naturalnych źródeł kapitału społecznego (*crowding out effect*) (De Swann, 1988; Cohen, Arato, 1993; van Oorschot, Arts, Halman, 2005), czy kryzys sektora pozarządowego (*voluntary failure*) (Salamon, 1987).

Abstrahując od tego, czy, a jeśli tak, to w jakim kierunku i z jaką szybkością kryzys demokracji i społeczeństwa obywatelskiego będzie się pogłębiał, należy wskazać, iż wciąż jeszcze – na poziomie wspólnot narodowych – istnieją wzajemne, pozytywne powiązania pomiędzy stopniem stabilności ustrojów demokratycznych i jakością porządku instytucjonalnego a poziomem rozwoju gospodarczego i społecznego, który decyduje o ogólnie rozumianym dobrobycie czy jakości życia. Dla zilustrowania tej zależności można posłużyć się kilkoma globalnymi wskaźnikami:

- jakości rządzenia (*Worldwide Governance Indicator* – WGI);
- demokratyzacji (*Democracy Index* – DI);
- konkurencyjności gospodarczej (*Global Competitiveness Index* – GCI);
- rozwoju społecznego (*Human Development Index* – HDI);
- kapitału ludzkiego (*Human Capital Index* – HCI).

„Jakość rządzenia” w raportach Banku Światowego określa się na podstawie sześciu parametrów: 1) *voice and accountability* (wolność wyborów politycznych, słowa, zgromadzeń i mediów), 2) *political stability and absence of violence/terrorism* (prawdopodobieństwo destabilizacji lub obalenia rządu za pomocą niekonstytucyjnych środków), 3) *government effectiveness* (jakość instytucji publicznych i obywatelskich, stopień ich niezależności oraz jakość procesu decyzyjnego w polityce), 4) *regulatory quality* (realizacja polityki rządowej wspierającej rozwój sektora prywatnego), 5) *rule of law* (rządy prawa: przestrzeganie umów, praw własności, funkcjonowanie policji i sądów), 6) *control of corruption* (zapobieganie czerpaniu prywatnych korzyści przez podmioty publiczne) (Kaufmann, Kraay, Mastruzzi, 2010).

Poziom demokratyzacji czy jakości demokracji w oparciu o *democracy index*, ustala się za pomocą pięciu wskaźników: 1) *electoral process and pluralism* (jakość procesu wyborczego i poziom pluralizmu), 2) *functioning of government* (jakość działania organów rządowych), 3) *political participation* (poziom uczestnictwa politycznego), 4) *democratic political culture* (jakość kultury politycznej), 5) *civil liberties* (zakres wolności obywatelskich) (EIU, 2013).

Konkurencyjność gospodarki badana jest w odniesieniu do trzech grup czynników. W pierwszej, pomiarowi podlega konkurencyjność: instytucji,

infrastruktury, stabilności makroekonomicznej oraz opieki zdrowotnej i szkolnictwa podstawowego. W drugiej, ocenia się szkolnictwo wyższe, efektywność oraz elastyczność rynków pracy, rozwój rynków finansowych, zdolność absorpcyjną technologii i wielkość rynku. W trzeciej, bierze się pod uwagę innowacyjność gospodarki i poziom rozwoju środowiska biznesowego (Schwab, 2012).

Poziom rozwoju społecznego wyznacza się w odniesieniu do: oczekiwanej długości życia, średniej liczby lat edukacji osób 25-letnich i starszych, oczekiwanej długości kształcenia dzieci rozpoczynających naukę oraz dochodu narodowego (PKB) liczonego według parytetu nabywczego waluty (Malik, 2013).

Kapitał ludzki mierzy się przy uwzględnieniu czterech, ogólnych grup czynników. Pierwsza z nich zawiera zmienne określające jakość i zakres edukacji na trzech etapach kształcenia: podstawowym, średnim i wyższym. Druga obejmuje wskaźniki odnoszące się do jakości zdrowia fizycznego i psychicznego (od dzieciństwa do dorosłości). Trzecia bierze pod uwagę zmienne odpowiedzialne za doświadczenie, talent, wiedzę i wykształcenie osób w wieku produkcyjnym. Czwarta charakteryzuje stopień, w jakim uwarunkowania prawne, infrastruktura, współpraca czy mobilność społeczna, pozwala efektywnie wykorzystywać „wytworzony” wcześniej kapitał ludzki (Schwab, 2013).

Na poziomie europejskim¹ wszystkie wskaźniki, są ze sobą mocno i pozytywnie skorelowane (Tabela 1).

Tabela 1

Zależność pomiędzy wskaźnikami jakości ustroju demokratycznego i poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego w Europie

	WGI	DI	GCI	HDI	HCI
WGI	1				
DI	.933	1			
GCI	.866	.757	1		
HDI	.869	.838	.769	1	
HCI	.932	.845	.951	.861	1

Uwaga: korelacje istotne dla $p < .001$.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Worldwide Governance Indicator 2012*, *Democracy Index 2012*, *Global Competitiveness Index 2012–2013*, *Human Development Index 2012* i *Human Capital Index 2012*.

¹ Przy obliczeniach wzięto pod uwagę wszystkie kraje europejskie (37), które poddano analizie (wyznaczono im wskaźnik) we wszystkich sześciu badaniach.

Szczególnie silny związek – co nie zaskakuje – odnotowano w przypadku indeksu jakości demokracji (DI) i jakości rządów (WGI)² ($r=.933$, dla $p<.001$) chociaż równie mocna jest także zależność pomiędzy jakością rządzenia (WGI) a kapitałem ludzkim (HCI) ($r=.932$ dla $p<.001$). Ta druga zmienna, w oczywisty sposób silnie koreluje z konkurencyjnością gospodarczą (GCI) ($r=.951$). Najslabszy, jednakże relatywnie silny związek, dostrzec można pomiędzy jakością demokracji (DI) a konkurencyjnością gospodarek (GCI) ($r=.757$, dla $p<.001$), co daje się wytłumaczyć spostrzeżeniem Petera L. Bergera, iż „w warunkach współczesnego świata [...]: wszystkie demokracje są kapitalistyczne; żadna demokracja nie jest socjalistyczna; wiele społeczeństw kapitalistycznych nie jest demokracjami” (Berger, 1995, s. 143). Chociaż kapitalizm może istnieć bez demokracji, to jednak czynniki ekonomiczne pełnią fundamentalną rolę dla pojawienia się i przetrwania demokracji. Są one pierwotne wobec elementów kultury (także kultury politycznej oraz porządku demokratycznego). Zasoby materialne umożliwiają (*enabling*) jednostkom kierowanie własnym życiem, wartości kulturowe, mające źródło w tej autonomii motywują (*motivating*) do wzięcia za to życie odpowiedzialności, natomiast demokratyczne instytucje uprawniają (*entitling*) do zachowania autonomii działań i decydowania o własnym życiu (Welzel, Inglehart, 2008, s. 129).

Obserwowane zależności znajdują odzwierciedlenie w rankingu państw poddanych analizie. Aż sześć krajów europejskich znalazło się w pierwszej dziesiątce wszystkich pięciu klasyfikacji (od najwyższej sklasyfikowanych)³: Szwecja, Szwajcaria, Norwegia, Holandia, Dania oraz Austria. Z drugiej strony, aż osiem krajów reprezentowało ostatnią „dziesiątkę” każdego rankingu. Były to (od najniżej sklasyfikowanych): Mołdowa, Albania, Serbia, Ukraina, Macedonia, Rosja, Rumunia i Bułgaria. Ogólnie, omawiane klasyfikacje obrazują charakterystyczny, geopolityczny podział Europy – najwyższe miejsca przypadają zazwyczaj krajom skandynawskim, następnie krajom Europy kontynentalnej (i wyspiarskim – Wielkiej

² W badaniach *The Worldwide Governance Indicators* nie skonstruowano wskaźnika syntetycznego, lecz dla opisu jakości rządów poszczególnych krajów świata posługiwano się sześcioma wskaźnikami oddzielnie. Dla potrzeb niniejszej analizy taki wskaźnik (zgeneralizowany) został przygotowany w oparciu o średnią wartość uzyskaną przez dany kraj na wszystkich wymiarach. Uzasadnieniem dla przeprowadzenia takiej procedury była wysoka rzetelność (silna wzajemna korelacja pomiędzy zmiennymi) indeksu ($\text{Alpha}=.976$).

³ Prezentowana kolejność jest efektem „ważenia” pozycji każdego kraju przy uwzględnieniu ich pozycji w poszczególnych rankingach.

Brytanii, Irlandii oraz Islandii), w dalszej kolejności krajom Europy południowej (wyjątkiem jest Grecja, która szczególnie mocno doświadcza kryzysu gospodarczego, co w rankingu GCI wśród analizowanych państw europejskich plasuje ją na ostatnim miejscu), a na końcu byłym krajom postkomunistycznym.

Makroekonomiczne i makrospołeczne uwarunkowania tworzą szeroki kontekst, w którym obywatel z jednej strony może brać odpowiedzialność za utrwalanie (lub poprawę) istniejącego stanu rzeczy (wysoką jakość procesu politycznego, gospodarowania i poziomu życia), angażując się w działalność struktur mediujących. W tym rozumieniu, odwołując się do Giovanniego Sartoriego „uczestnictwo właściwie i sensownie rozumiane polega na *osobistym udziale, aktywnym* i chętnym włączaniu się. Uczestnictwo nie jest więc prozaicznym «byciem częścią czegoś» [...] a tym bardziej niechcianym, przymusowym «włączeniem do czegoś». Uczestnictwo to *ruch samoistny*, dokładne przeciwieństwo bycia włączonym w ruch (z cudzej woli), czyli przeciwieństwo zmobilizowania” (Sartori, 1998, s. 148). Jest to tym istotniejsze, że „mamy do czynienia z coraz wyraźniejszym dostrzeganiem wad i niewydolności niektórych struktur instytucjonalnych, które wcześniej uznawano za bezdyskusyjne: demokracji jako reżimu politycznego, państwa opiekuńczego, gospodarki wolnorynkowej. Paraliż władzy, recesje gospodarcze i niepokoje społeczne dotknęły nawet najbardziej rozwinięte i zamożne państwa” (Sztompka, 2007, s. 42).

Z drugiej jednak strony obywatel może ulegać pokusie wycofania, jeśli założy że zastany ład jest czymś danym, niezmiennym, odtwarzanym bez konieczności wnoszenia osobistego wkładu i ponoszenia jednostkowej odpowiedzialności. W tej sytuacji kapitał społeczny może ulec erozji i rozproszeniu, a słabość społeczeństwa obywatelskiego w sposób negatywny warunkować będzie jakość instytucji politycznych i gospodarczych. W tym rozumieniu, poszukiwanie zależności pomiędzy kapitałem społecznym, w jego teoretycznym, jak i empirycznym wymiarze oraz istotą demokracji odzwierciedloną w przekonaniach i działaniach obywateli, pozostaje wciąż ważnym i aktualnym wyzwaniem badawczym.

Założenia metodologiczne

Poszukiwanie związku pomiędzy oceną demokracji w Europie i wielkością kapitału społecznego, pozostającego w dyspozycji obywateli posz-

czególnych krajów europejskich, wyznacza podstawowy cel prowadzonej analizy. Stabilność ustroju demokratycznego jest możliwa do osiągnięcia nie tylko poprzez prawne i polityczne zagwarantowanie możliwości realizacji określonych procedur, ale również, czy też przede wszystkim, dzięki ich społecznej legitymizacji, kiedy *demos* kieruje się przekonaniem, iż porządek demokratyczny jest pożądanym sposobem organizowania stosunków na płaszczyźnie społecznej i politycznej.

Kapitał społeczny jest natomiast zarówno „spoiwem” (*glue*), które wiąże przedstawicieli danej społeczności we wspólnych działaniach, jak również „siłą napędową” (*gear*), odpowiedzialną za umacnianie demokratycznego porządku, w którym ta wspólnotowa aktywność znajduje odzwierciedlenie (Krishna, 2002). Perspektywa ta implikuje kilka szczegółowych pytań, na które starano się znaleźć odpowiedź: 1) w jakim stopniu idea demokratyczna znajduje poparcie wśród obywateli poszczególnych krajów europejskich, 2) jak oceniają oni faktyczny stopień realizacji zasad demokratycznych w praktyce, 3) jaka jest relacja pomiędzy poparciem procedur demokratycznych i poziomem ich realizacji a zasobnością kapitału społecznego pozostającego „w dyspozycji” obywateli. Próbuąc rozstrzygnąć te kwestie posłużono się danymi pochodzącymi ze zbioru danych Europejskiego Sondażu Społecznego (*European Social Survey*), zrealizowanego w roku 2012 (ESS, 2012), w którym jeden z bloków tematycznych dotyczył rozumienia i oceny demokracji (*Europeans' understandings and evaluations of democracy*). Wykorzystano tutaj koncepcyjne i operacyjne założenia autorów badania (ESS, 2013), którzy do oceny demokracji posłużyli się następującymi wskaźnikami (z odpowiadającymi im zagadnieniami/pytaniami)⁴:

- rządy prawa (*rule of law*) – sądy traktujące wszystkich równo;
- odpowiedzialność pionowa (*vertical accountability*) – złe rządy karane gorszym wynikiem w wyborach, rządy wyjaśniające swoje decyzje wyborcom, media dostarczające obywatelom rzetelnych informacji;

⁴ W prowadzonej analizie zostały pominięte dwa z nich: *horizontal accountability* (ponieważ pytania powiązanego z tym wymiarem nie zadano w części oceniającej „funkcjonowanie demokracji”, a przez to utracono możliwość porównań z wizją „postulatywną”) i *equality* (zagadnienie to odnosiło się do „substancjalnego”, a nie „proceduralnego” rozumienia demokracji (zob Grabowska, Szawiel, 2003, s. 75–77, 98), zbyt mocno nawiązując do idei państwa opiekuńczego. Odpowiedzi rejestrowano na 11 stopniowej skali, na której 0 oznaczało brak poparcia (lub niską ocenę), a 10 – silne poparcie (lub wysoką ocenę). Miara wykorzystana podczas obliczeń były średnie wartości uzyskane na poszczególnych skalach.

- odpowiedzialność pozioma (*horizontal accountability*) – sądy mające możliwość powstrzymania działań rządu, kiedy przekracza on swoje uprawnienia;
- partycypacja (*participation*) – imigranci uzyskujący prawo do głosowania po otrzymaniu obywatelstwa, rozstrzyganie najważniejszych kwestii w referendum, omawianie kwestii politycznych z rodziną i znajomymi;
- rywalizacja (*competition*) – wolność i uczciwość wyborów parlamentarnych, partie polityczne stanowiące dla siebie rzeczywistą alternatywę, partie opozycyjne mające możliwość krytykowania rządu;
- reprezentacja (*representation*) – ochrona praw mniejszości;
- responsywność (*responsiveness*) – zmiana zaplanowanej polityki rządu w odniesieniu do tego, co myśli większość ludzi;
- wolność (*freedom*) – możliwość otwartego wyrażania swoich poglądów, media mające możliwość krytykowania rządu;
- równość (*equality*) – rząd chroniący wszystkich obywateli przed ubóstwem, rząd podejmujący działania zmierzające do zmniejszenia różnic w dochodach;
- poparcie demokracji (*support for democracy*) – jak ważne jest, aby żyć w demokratycznym kraju.

W badaniach ESS pomiarowi poddano dwie kwestie: 1) na ile wyszczególnione aspekty są istotne dla funkcjonowania demokracji z punktu widzenia respondentów (wymiar postulatyczny) i 2) w jakim stopniu założenia te są według badanych realizowane w ich kraju (wymiar oceniający). Dzięki pytaniom o te same zagadnienia, sformułowanym w dwojaki sposób, uzyskano możliwość porównania poparcia dla idei demokracji z subiektywną oceną zakresu jej egzekwowania/realizacji w praktyce.

Szacując „zasobność” kapitału społecznego odwołano się do zagadnień związanych z:

- uogólnionym zaufaniem warunkowanym zaufaniem do innych, przekonaniem o ich uczciwości i uogólnionej wzajemności (zob. Putnam, 2008, s. 226–249), które można również za Piotrem Sztompką (2007, s. 36) określić „więzią moralną” (zaufanie, lojalność i solidarność);
- zaufaniem instytucjonalnym/systemowym (Sztompka, 2007, s. 110)
 - do parlamentu, systemu prawa, policji, polityków i partii politycznych;
- aktywnością stowarzyszeniową, dla której wskaźnikami była działalność w partii politycznej lub w innej organizacji podejmującej działalność społeczną lub polityczną lub/i działalność w innego rodzaju organizacji lub stowarzyszeniu;

- aktywnością wolontarystyczną/charytatywną określoną zaangażowaniem (pracą) w organizacjach charytatywnych zajmujących się dobroczynnością lub wolontarystyczną (w charakterze wolontariusza);
- uczestnictwem w życiu towarzyskim traktowanym jako udział w spotkaniach z przyjaciółmi, znajomymi, krewnymi lub kolegami z pracy⁵.

Taki, a nie inny wybór wskaźników był dyktowany potrzebą połączenia formalnych i nieformalnych aspektów związanych z kapitałem społecznym. Jak zaznacza Barbara Misztal (2001, s. 374), dla właściwego funkcjonowania demokracji niezbędne jest utrzymanie równowagi pomiędzy zaufaniem „formalnym” i „nieformalnym”. Zaufanie formalne związane jest z istnieniem sprawiedliwych i zasadnych reguł porządku instytucjonalnego, zaufanie nieformalne odnosi się natomiast do relacji interpersonalnych i obywatelskiej kultury. Zarówno pierwsza, jak i druga forma zaufania wzmacnia tolerancję, współpracę i sens osobistej i społecznej odpowiedzialności za innych. Podobnie rzecz się miała z kwestiami odwołującymi się do aktywności. Zaakcentowano tutaj wagę nie tylko kapitału pomostowego (*bridging*) właściwego dla działalności stowarzyszeniowej, ale także spajającego (*bonding*) kształtowanego w grupach pierwotnych (rodzinnych, przyjacielskich) (Putnam, Goss, 2004, s. 11–12).

W celu uproszczenia wnioskowania – bez konieczności analizowania każdego wskaźnika oddzielnie (odpowiedzi na poszczególne pytania) – zdecydowano się je zagregować i przedstawić w postaci trzech miar: 1) poparcia dla demokracji, 2) oceny demokracji, 3) wielkości kapitału społecznego dla każdego z krajów europejskich uczestniczących w badaniach ESS. W tym celu wykorzystano procedurę porządkowania liniowego (taksonomiczną), którą stosuje się gdy zachodzi potrzeba uporządkowania obiektów (tutaj krajów) charakteryzowanych w oparciu o wiele cech. Liniowa kombinacja tych cech jest syntetyczną zmienną, która daje podstawę klasyfikacji (rangowania) obiektów danego zbioru. Zmienna syntetyczna została obliczona w oparciu o wzór⁶:

⁵ Na pytania dotyczące uogólnionego zaufania i zaufania do instytucji respondenci odpowiadali, wykorzystując 11-stopniową skalę (0–10). Aktywność stowarzyszeniowa i wolontarystyczna była mierzona w oparciu o deklarację uczestnictwa (tak–nie) w danym typie organizacji w ciągu ostatnich 12 miesięcy. Za aktywnych towarzysko uznano tych, którzy spotykają się z innymi co najmniej raz w miesiącu. W ocenie zaufania miarą wyjściową były wartości średnie, w przypadku różnych form aktywności – wartości procentowe (odsetek osób zaangażowanych w danym kraju).

⁶ Zastosowanie metody taksonomicznej wymaga, aby wszystkie wartości wyjściowe były stymulantami, tj. cechami, dla których pożądane są wyższe wartości.

$$S_i = \frac{1}{p} \sum_{j=1}^p Z_{ij} \quad (1)$$

gdzie: S_i – zmienna syntetyczna obliczona dla kraju i ;

p – liczba cech;

Z_{ij} – znormalizowana wartość cechy j kraju i .

Przed obliczeniem miary syntetycznej wartości zmiennych poddano normalizacji według wzoru:

$$Z_{ij} = \frac{x_{ij}}{\max x_{ij}} \quad (2)$$

gdzie: x_{ij} – wartość cechy j kraju i w jej oryginalnych jednostkach miary.

Wartości zmiennej syntetycznej s_i mieściły się w przedziale $[0,1]$, a wyższa wartość oznaczała wyższe poparcie, wyższą ocenę lub większy zasób kapitału społecznego. W oparciu o otrzymane miary przygotowano klasyfikację/ranking badanych krajów, jak również określono zależności pomiędzy wartościami tak skonstruowanych wskaźników.

Rezultaty: oczekiwania wobec demokracji, ocena demokracji i kapitał społeczny

Pierwsza kwestia, którą starano się rozstrzygnąć, dotyczyła relacji pomiędzy społecznym poparciem udzielanym rozwiązaniom demokratycznym w poszczególnych krajach a subiektywnym przekonaniem o tym, na ile są one realizowane w praktyce. Pierwszą hipotezą roboczą, która określała kierunek empirycznych analiz było założenie, że ocena zakresu, w jakim respektowane/realizowane są zasady demokratyczne będzie pozytywnie korelowała z poparciem dla idei demokracji. Inaczej rzecz ujmując – im bardziej demokratyczny jest kraj w opinii jego mieszkańców, tym wyższa jest również aproba dla demokracji jako takiej. Drugą hipo-

W analizowanym przypadku wszystkie zmienne spełniały to założenie (oczekiwano wyższych wartości średnich na skalach poparcia i oceny demokracji, a także zaufania, jak również wyższych wartości procentowych w przypadku aktywności obywatelskiej, woluntarystycznej czy towarzyskiej).

teżą było założenie, że poparcie dla demokracji i jej ocena będzie wiązać się pozytywnie z „zasobnością” kapitału społecznego. Weryfikacja tych hipotez przeprowadzona została z wykorzystaniem zmiennych syntetycznych, których wartości zaprezentowane zostały w tabeli 2.

Tabela 2

Ranking krajów europejskich uwzględniający poparcie dla demokracji, ocenę demokracji i zasobność kapitału społecznego (wartości miernika syntetycznego/taksonomicznego)

Poparcie dla demokracji		Ocena demokracji		Kapitał społeczny	
Cypr	0,99	Szwecja	0,83	Norwegia	0,95
Albania	0,98	Dania	0,83	Dania	0,90
Bułgaria	0,96	Norwegia	0,83	Islandia	0,88
Polska	0,94	Szwajcaria	0,82	Finlandia	0,88
Szwecja	0,94	Finlandia	0,80	Szwajcaria	0,86
Hiszpania	0,94	Holandia	0,75	Szwecja	0,84
Dania	0,94	Irlandia	0,74	Holandia	0,83
Islandia	0,94	Wielka Brytania	0,72	Niemcy	0,77
Niemcy	0,93	Niemcy	0,72	Belgia	0,72
Włochy	0,93	Islandia	0,71	Wielka Brytania	0,68
Węgry	0,93	Belgia	0,69	Irlandia	0,66
Norwegia	0,93	Cypr	0,69	Hiszpania	0,66
Kosowo	0,92	Francja	0,67	Francja	0,64
Ukraina	0,92	Słowacja	0,65	Włochy	0,60
Szwajcaria	0,91	Polska	0,65	Estonia	0,59
Estonia	0,90	Słowenia	0,64	Litwa	0,55
Słowenia	0,90	Węgry	0,62	Cypr	0,54
Portugalia	0,89	Czechy	0,61	Rosja	0,53
Irlandia	0,89	Estonia	0,60	Węgry	0,53
Finlandia	0,89	Hiszpania	0,58	Słowenia	0,53
Wielka Brytania	0,88	Portugalia	0,58	Czechy	0,53
Francja	0,88	Albania	0,57	Słowacja	0,52
Holandia	0,88	Bułgaria	0,55	Albania	0,51
Czechy	0,87	Litwa	0,54	Polska	0,48
Rosja	0,87	Włochy	0,53	Portugalia	0,48
Litwa	0,87	Rosja	0,48	Kosowo	0,47
Belgia	0,86	Kosowo	0,47	Ukraina	0,42
Słowacja	0,86	Ukraina	0,46	Bułgaria	0,38

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ESS 2012.

Poparcie dla rozwiązań demokratycznych w Europie jest relatywnie wysokie, a poszczególne kraje różnią się pod tym względem w umiarkowanym stopniu. Te relatywnie małe dysproporcje są wynikiem tego, iż średnie oceny wszystkich czternastu zagadnień wchodzących w zakres ośmiu wyróżnionych wymiarów, nie były niższe od 7 (dominowały wartości wyższe od 8), a więc mieściły się znacznie powyżej środka zastosowanych skal (5). Wyjątek stanowiła Rosja, w przypadku której, na wymiarze „poparcia dla demokracji” (jak ważne jest, aby żyć w demokratycznym kraju), ocena średnia była równa 6,6. Układ rangowy nie odzwierciedla spodziewanego wzoru relacji, który był charakterystyczny dla klasyfikacji opartych na wskaźnikach WGI czy DI. Względnie najwyższą akceptacją reguł demokratycznych ma bowiem miejsce w takich krajach jak Cypr, Albania, Bułgaria czy Polska, które w rankingach „jakości rządzenia” czy „jakości demokracji” zajmują zazwyczaj dość odległe pozycje. Z drugiej strony, w gronie krajów o stosunkowo słabszym poparciu dla rozwiązań demokratycznych znalazły się takie kraje, w których demokracja oceniana jest jako w pełni rozwinięta/ustabilizowana: Belgia, Holandia, Francja, Wielka Brytania czy Irlandia. Obserwowane różnice nie są jednak znaczne – wartość idei demokratycznej w Europie jest silnie zakorzeniona w opiniach obywateli wszystkich badanych krajów i nie jest istotnie związana z jej obiektywnym stanem (brak istotnej korelacji z wartościami WGI i DI).

Odmierna, a zarazem spodziewana sytuacja, ma miejsce w przypadku oceny demokracji. Dwa rezultaty są tutaj warte podkreślenia – różnice pomiędzy analizowanymi krajami są w tym rankingu znacznie wyższe, a sam układ rangowy odwzorowuje relacje rejestrowane w klasyfikacjach WGI i DI (odpowiednio $r=.917$ i $r=.828$ dla $p<.001$). Subiektywna ocena respondentów na temat jakości demokracji jest silnie skorelowana z wartościami obiektywnych wskaźników makro. W tej sytuacji porządek klasyfikacyjny jest dość oczywisty. Najlepiej demokrację oceniono w krajach skandynawskich i krajach Europy Zachodniej (w pierwszej piątce znalazła się Szwecja, Dania, Norwegia, Szwajcaria oraz Finlandia), najgorzej – na południu Europy oraz w byłych krajach postkomunistycznych (na pięciu najniższych lokatach uplasowały się: Ukraina, Kosowo, Rosja, Włochy i Litwa). To, co należy podkreślić i co pośrednio sugerują wartości dwóch prezentowanych rankingów, to fakt, że nie ma istotnej zależności pomiędzy poparciem dla demokracji a jej oceną. Obserwacja ta negatywnie weryfikuje pierwszą testowaną hipotezę – nawet w tych krajach, w których realizację demokratycznych zasad ocenia się względnie nisko, społeczna akceptacja idei demokratycznej jest znacząco silna.

Trzecie zagadnienie, które poddano analizie dotyczyło wielkości kapitału społecznego w krajach europejskich. Na tym wymiarze porządek klasyfikacyjny jest zbliżony do rankingu oceny demokracji, o czym świadczy wysoka wartość współczynnika korelacji pomiędzy wartościami obu zestawień ($r=0.851$, dla $p<0.001$). Nie ma natomiast istotnego związku pomiędzy wielkością kapitału społecznego a poparciem dla demokracji. Tak więc, na szczycie klasyfikacji znajdują się takie państwa jak: Norwegia, Dania, Islandia, Finlandia i Szwajcaria. Mieszkańcy tych krajów odznaczają się relatywnie najwyższym poziomem zaufania do innych (w jego uogólnionej postaci) oraz do instytucji odpowiedzialnych za sposób organizacji (poprzez stanowienie i egzekwowanie prawa) stosunków społeczno-politycznych. Charakteryzuje ich również większa skala aktywności stowarzyszeniowej i towarzyskiej. Pod tym względem, największy deficyt odnotowano w krajach zamykających ranking: Bułgarii, Ukrainie, Kosowie, Portugalii oraz Polsce. Ta zależność znajduje również odzwierciedlenie w wartościach współczynników korelacji pomiędzy oszacowanym kapitałem a wskaźnikami makro: WGI i DI (odpowiednio $r=0.805$ i $r=0.789$ dla $p<0.001$). W tym wypadku potwierdza się hipoteza, że jakość demokracji (zarówno w odniesieniu do miar obiektywnych, jak i subiektywnych ocen) silnie związana jest z wielkością kapitału społecznego w danym kraju. Pozytywną korelację dostrzec można również pomiędzy kapitałem społecznym a pozostałymi, analizowanymi wcześniej wskaźnikami. W przypadku Europy, jest go tym więcej w danym kraju im jest on bardziej konkurencyjny gospodarczo ($r=0.847$, dla $p<0.001$), im wyższy jest poziom życia, rozwój społeczny ($r=0.820$) i wyższa wartość kapitału ludzkiego ($r=0.890$, dla $p<0.001$).

Konkluzje

Aby demokracje mogły funkcjonować poprawnie wymagane jest nie tylko rozwinięcie adekwatnych funkcji czy akceptacja (prawna i społeczna) właściwych procedur, do których Robert A. Dahl zalicza: 1) istnienie wielu różnych źródeł informacji; 2) wolność wypowiedzi; 3) powszechne prawo wyborcze; 4) uczciwe i wolne wybory; 5) prawo liderów politycznych do konkurowania o głosy wyborców; 6) możliwość ubiegania się o urzędy publiczne; 7) wolność zakładania i działania organizacji; 8) uzależnienie działania instytucji wybieralnych od głosów wyborców oraz innych sposobów wyrażania preferencji (Dahl, 1995, s. 310–311). Istotna

jest również ich legitymizacja w działaniu, która skutkuje ukształtowaniem się politycznej kultury uczestnictwa (Almond, Verba, 1989), co z kolei prowadzi do rozwoju „silnej demokracji”, dla której podstawowymi elementami są partycypacja i obywatelska wspólnota (Barber, 1984, s. 132). Zależność tę dobrze obrazują przytoczone dane dotyczące krajów europejskich. Są one złożonymi systemami, w których fundamentalne dla życia społecznego determinanty – poziom rozwoju społecznego, gospodarczego i ludzkiego – wzajemnie się warunkują i wzmacniają. Kapitał społeczny (w wymiarze zaufania uogólnionego i instytucjonalnego oraz stowarzyszeniowości i prospołeczności) stanowi element spajający, który poprzez struktury pośredniczące – społeczeństwo obywatelskie – jest w stanie kształtować porządek społeczno-polityczny na poziomie makro, ale również jakość życia jednostek w mikroskali. W tym znaczeniu ustrój demokratyczny z jednej strony opiera się na obywatelskiej aktywności i politycznej ogładzie (*civility*), z drugiej stwarza szerokie ramy ułatwiające realizację obywatelskich ideałów. Związek ten zarysowuje się wyraźnie we współczesnej Europie – w krajach o stabilnych demokracjach (*full democracies*) kapitał społeczny generowany na poziomie społeczeństwa obywatelskiego jest istotnie wyższy w porównaniu z krajami o demokracjach nie w pełni ukształtowanych (*flawed democracy*) czy demokracjach hybrydowych (*hybrid democracy*)⁷. To, czy te pierwsze utrzymają swoją uprzywilejowaną pozycję i to, czy te pozostałe będą mogły skutecznie aspirować do obecności w „elitarnym” gronie, w dużej mierze zależy od tego, w jakim stopniu będą wykorzystywać swój społeczny potencjał w procesie generowania kapitału społecznego.

Bibliografia

- Almond G. A., Verba S. (1989), *The Civic Culture: Political Attitudes and Democracy in Five Nations*, Sage Publications, London–New Dehli.
- Barber B. R. (1984), *Strong Democracy. Participatory Politics for a New Age*, University of California Press, Berkeley.
- Badescu G., Uslander E. M. (2003), *Social Capital and the Transition to Democracy*, Routledge, New York.

⁷ To rozróżnienie wprowadzone zostało w omawianych badaniach „jakości demokracji” – *Democracy Index 2012. Democracy at a standstill*.

- Beck U., Beck-Gernsheim E. (2002), *Individualization. Institutionalized Individualism and its Social and Political Consequences*, Sage, London.
- Berger P. L. (1995), *Rewolucja kapitalistyczna. Pięćdziesiąt lat o dobrobycie, równości i wolności*, Oficyna Naukowa, Warszawa.
- Beyme K. von (2005), *Współczesne teorie polityczne*, Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, Warszawa.
- Cohen J. L. (1998), *Interpreting the Notion of Civil Society*, w: *Toward a Global Civil Society*, red. M. Walzer, Berghahn Books, Providence.
- Cohen J. L., Arato A. (1993), *Civil Society and Political Theory*, Mass MIT Press, Cambridge.
- Dahl R. A. (1971), *Polyarchy*, Yale University Press, New Haven.
- Dahl R. A. (1995), *Demokracja i jej krytycy*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Dalton R. J. (2007), *Democratic Challenges. Democratic Choices. The Erosion of Political Support in Advanced Industrial Democracies*, Oxford University Press, New York.
- Davidson B. (1992), *The black man's burden: Africa and the curse of the nation state*, Times Books, New York.
- De Swann A. (1988), *In care of the state: State formation and collectivization of healthcare, education and welfare in Europe and Africa in the modern era*, Polity Press, Oxford.
- Dekker P., Uslander E. M. (2001), *Social Capital and Participation in Everyday Life*, Routledge, London.
- Duverger M. (1954), *Political parties*, John Wiley, New York.
- EIU. The Economists Intelligence Unit (2013), *Democracy Index 2012. Democracy at a standstill*, http://www.eiu.com/public/topical_report.aspx?campaignid=DemocracyIndex12, 24.01.2014.
- ESS (2012), Round 6: European Social Survey Round 6 Data. Data file edition 1.1. Norwegian Social Science Data Services, Norway – Data Archive and distributor of ESS data.
- ESS (2013), Centre for Comparative Social Surveys, *Round 6 Module on Europeans' Understandings and Evaluations of Democracy – Final Module in Template*, London.
- Gibson R. K., Nixon P., Ward S. J. (2003), *Introduction*, w: *Political Parties and the Internet: Net Gain?*, red. R. K. Gibson, P. Nixon, S. J. Ward, Routledge, New York.
- Giddens A. (2000), *Runaway World*, Routledge, London.
- Grabowska M., Szawiel T. (2003), *Demokracja*, w: *Budowanie demokracji. Podziały społeczne, partie polityczne i społeczeństwo obywatelskie w postkomunistycznej Polsce*, red. M. Grabowska, T. Szawiel, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

- Huntington S. (1995), *Trzecia fala demokratyzacji*, PWN, Warszawa.
- Kaufmann D., Kraay A., Mastruzzi M. (2010), *The Worldwide Governance Indicators: A Summary of Methodology, Data and Analytical Issues*, World Bank Policy Research Working Paper No. 5430, http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1682130, 1.12.2013.
- Krishna A. (2002), *Enhancing Political Participation in Democracies. What is the Role of Social Capital?*, „Comparative Political Studies”, vol. 35, nr 4.
- Linz J. J., Stepan A. (1996), *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America and Post-Communist Europe*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore–London.
- Lin N. (1999), *Building a Network Theory of Social Capital*, „Connections”, vol. 22, nr 1.
- Lin N. (2001), *Social Capital: A Theory of Social Structure and Action*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Lipset S. M. (1998), *Homo politicus. Społeczne podstawy polityki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Mair P. (1997), *Party System Change. Approaches and Interpretations*, Oxford University Press, Oxford.
- Malik K. (lead author) (2013), *Human Development Report 2013. The Rise of the South. Human Progress in a Diverse World*, United Nations Development Programme, New York, http://hdr.undp.org/sites/default/files/reports/14/hdr2013_en_complete.pdf, 6.08.2014.
- Mamdani M. (1996), *Citizen and subject: contemporary Africa and the legacy of late Colonialism*, Princeton University Press, Princeton.
- Misztal B. (2001), *Trust and Cooperation: The Democratic Public Sphere*, „Journal of Sociology”, vol. 37, nr 4.
- Norris P. (2011), *Democratic Deficit. Critical Citizens Revisited*, Cambridge University Press, New York.
- Offe C., Fuchs S. (2004), *A Decline of Social Capital? The German Case*, w: *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, red. R. D. Putnam, Oxford University Press, New York.
- Oorschot W. van, Arts W., Halman L. (2005), *Welfare state effects on social capital and informal solidarity in the European Union: evidence from the 1999/2000 European Values Study*, „Policy & Politics”, vol. 33, nr 1.
- Paxton P. (1999), *Is Social Capital Declining in the United States? A multiple indicator assessment*, „American Journal of Sociology”, vol. 105, nr 1.
- Pharr S. J., Putnam R. D. (red.) (2000), *Disaffected Democracies: What's Troubling the Trilateral Countries*, Princeton University Press, Princeton.
- Portes A., Sensenbrenner J. (1993), *Embeddedness and immigration: Notes on the social determinants of economic action*, „American Journal of Sociology”, vol. 98, nr 6.

- Portes A. (1998), *Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology*, „Annual Review of Sociology”, vol. 24, nr 1.
- Putnam R. D. (1995), *Demokracja w działaniu. Tradycje obywatelskie we współczesnych Włoszech*, Wydawnictwo Znak, Fundacja im. S. Batorego, Kraków–Warszawa.
- Putnam R. D., Goss K. A. (2004), *Introduction*, w: *Democracies in Flux: The Evolution of Social Capital in Contemporary Society*, red. R. D. Putnam, Oxford University Press, New York.
- Putnam R. D. (2008), *Samotna gra w kręgle. Upadek i odrodzenie wspólnot lokalnych w Stanach Zjednoczonych*, Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Rosenstone S. J., Hansen J. M. (1993), *Mobilization, participation and democracy in America*, Macmillan, New York.
- Salamon L. (1987), *Partners in Public Service*, w: *The Nonprofit Sector: A Research Handbook* Walter, red. W. Powell, Yale University Press, New Haven.
- Sartori G. (1998), *Teoria demokracji*, PWN, Warszawa.
- Schwab K. (red.) (2012), *The Global Competitiveness Report 2012–2013*, World Economic Forum, Geneva, http://www3.weforum.org/docs/WEF_GlobalCompetitivenessReport_2012-13.pdf, 6.08.2014.
- Schwab K. (red.) (2013), *The Human Capital Report*, World Economic Forum, Cologne/Geneva, http://www3.weforum.org/docs/WEF_HumanCapitalReport_2013.pdf, 6.08.2014.
- Schumpeter J. A. (1995), *Kapitalizm, socjalizm, demokracja*, PWN, Warszawa.
- Skocpol T. (1996), *Unravelling from above*, „American Prospect”, nr 25.
- Sztompka P. (2007), *Zaufanie. Fundament społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków.
- Torcal M., Montero J. R. (red.) (2006), *Political Disaffection in Contemporary Democracies: Social Capital, Institutions and Politics*, Routledge, London.
- Welzel Ch., Inglehart R. (2008), *The Role of Ordinary People in Democratization*, http://www.worldvaluessurvey.org/wvs/articles/folder_published/publication_558, 18.11.2013.
- Woolcock M. (2001), *The Place of Social Capital in Understanding Social and Economic Outcomes*, „Isma: Canadian Journal of Policy Research”, vol. 2, nr 1.

Virtuous circle – democracy and social capital in Europe. Empirical analysis

Summary

The article presents the relationship between the acceptance of democratic rules and subjective assessment of the degree of their implementation in different European

countries with the size of social capital at the disposal of the citizens of those countries. The data used for the analysis of comparative studies came from the European Social Survey realized in 2012. Based on the data presented three types of classification: 1) support for democracy, 2) assessment of democracy 3) the amount of social capital. Subjective opinions on the democratic system and the estimated size of social capital are additionally confronted with objective macro indicators determining the functioning of societies in the socio-political dimension: the quality of governance (*Worldwide Governance Index*), the stability of democracy (*Democracy Index*), economic competitiveness (*Global Competitiveness Index*), social development (*Human development Index*) and human capital (*Human Capital Index*).

Key words: democracy, social capital, European Social Survey